

Механічні коливання та їх характеристики

1. Механічні коливання – це рухи, які точно або приблизно повторюються через певні інтервали часу.

Вільні механічні коливання – це коливання, що відбуваються під дією внутрішніх сил коливальної системи, якщо вона була виведена з стану рівноваги і залишена сама на себе.

Вільні механічні коливання можуть відбуватися за таких умов:

а) тертя в системі не надто велике;

б) при виведенні системи (тіла) з положення рівноваги, виникає сила, напрямлена до положення рівноваги.

Вимушені механічні коливання – це коливання, які виникають під дією зовнішніх сил, що періодично змінюються.

Гармонічні коливання – це періодичні зміни фізичної величини з часом, що відбувається відповідно до закону $\sin$ чи $\cos$.

2. Характеристики механічних коливань: період, частота, циклічна частота, амплітуда, фази коливань.

Період коливань (T) – це час, через який рух тіла повністю повторюється (здійснюється одне повне коливання). Вимірюється в секундах.

Частота коливань (ν) – це кількість повних коливань, які здійснюються за одиницю часу. Вимірюється в Герцах.

Циклічна частота (ω) – це кількість повних коливань, які здійснюються за 2π секунд. Вимірюється в $\frac{рад}{с}$

Амплітуда коливань – це модуль найбільшого значення величини, що змінюється.

$$T = \frac{1}{\nu} \text{ - період (через частоту)}$$

$$\nu = \frac{1}{T} \text{ - частота (через період)}$$

$$\omega = 2\pi\nu \text{ - циклічна частота (через частоту)}$$

$$\omega = \frac{2\pi}{T} \text{ - циклічна частота (через період)}$$

3. Рівняння гармонічних коливань виражає залежність від часу фізичної величини, що змінюється. Їх загальний вигляд такий:

Рівняння гармонічних коливань:

$$\boxed{x = x_m \sin \omega t} \text{ - для зміщення}$$

$$\boxed{v = v_m \sin \omega t} \text{ - для швидкості}$$

$$\boxed{a = a_m \sin \omega t} \text{ - для прискорення}$$

x_m, v_m, a_m - амплітуди зміщення, швидкості і прискорення

t - час (с)

ω - циклічна частота

x, v, a - миттєві значення зміщення, швидкості і прискорення

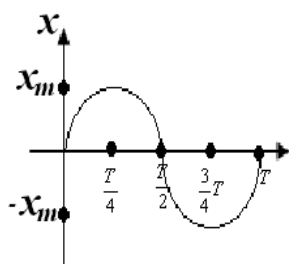
Загальний вигляд гармонічних рівнянь:

$$x = x_m \sin(\omega t + \varphi_0)$$

$\varphi = \omega t + \varphi_0$ - **фаза коливань** - це величина, яка визначає положення тіла в будь-який момент часу.

φ_0 - початкова фаза, значення якої залежить від вибору початку відліку часу.

4. Графік гармонічних коливань.

Задача: Дано рівняння зміщення $x = x_m \sin \omega t$

Знайти рівняння зміни швидкості:

$$v = x' = (x_m \sin \omega t)' = x_m \cos \omega t \cdot (\omega t)' = x_m \omega \cdot \cos \omega t$$

$$\underline{v_m = x_m \omega} \text{ - амплітуда швидкості}$$

$$\underline{v = v_m \cos \omega t} \text{ - рівняння зміни швидкості}$$

Знайти рівняння зміни прискорення:

$$a = x'' = v' = (v_m \cos \omega t)' = v_m (-\sin \omega t) \cdot (\omega t)' = -v_m \omega \cdot \sin \omega t$$

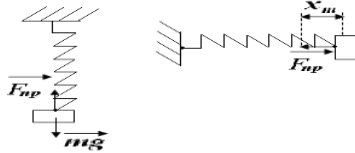
$$\underline{a_m = -v_m \omega} \text{ - амплітуда прискорення}$$

$$\underline{a = a_m \sin \omega t} \text{ - рівняння зміни прискорення}$$

Пружинний і математичний маятники

1. Рівняння руху тіла, яке коливається під дією сили пружності.

Вертикальний пружинний маятник – це тіло масою m , яке підвішене до вертикально розміщеної закріпленої пружини.

Коливання тіла на пружині відбувається під дією сили пружності

$F_{пр} = -kx$ - сила пружності

k - жорсткість пружини $\left(\frac{H}{m}\right)$

x - зміщення (м)

За другим законом Ньютона цю силу можна визначити за формулою:

$$F_{пр} = ma \quad ma = -kx$$

$a = -\frac{k}{m}x$ - рівняння коливань пружинного маятника:

прискорення тіла пружинного маятника прямопропорційне зміщенню і протилежно йому напрямлене.

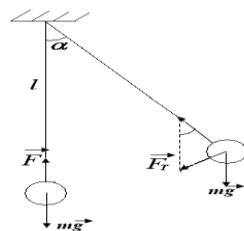
$$\frac{k}{m} = \omega^2 \quad a = -\omega^2 x$$

2. Рівняння руху тіла, яке коливається під дією сили тяжіння.

Математичний маятник – це матеріальна точка, підвішена на довгій невагомій і нерозтяжній нитці.

Маленька кулька масою m , підвішена на довгій нерозтяжній нитці є моделлю математичного маятника. Рух тіла математичного маятника відбувається під дією сили тяжіння.

$F_T = mg$ - сила тяжіння, $g = 9,81 \frac{H}{к2}$ - прискорення вільного падіння

$$\frac{F_T}{mg} = -\sin \alpha \quad F_T = -mg \sin \alpha$$

За другим законом Ньютона цю силу можна визначити за формулою: $F_T = ma_\tau$, $ma_\tau = mg \sin \alpha$, $a_\tau = -g \sin \alpha$

З математики відомо, що при малих кутах відхилення α в радіанах $\sin \alpha \approx \alpha$, $a_\tau = -g\alpha$

З математики відомо, що довжина дуги визначається за формулою: $S = \alpha l$, $\alpha = \frac{S}{l}$, $a_\tau = -g \frac{S}{l}$

l - довжина маятника (м)

$a_\tau = -\frac{g}{l} S$ - **рівняння коливань математичного маятника:**

прискорення тіла математичного маятника прямопропорційне зміщенню і протилежно йому напрямлене.

S - зміщення (довжина дуги)

$$\frac{g}{l} = \omega^2 \quad a_\tau = -\omega^2 S$$

3. Періоди коливань маятників:

а) період коливань пружинного маятника:

$$T = \frac{2\pi}{\omega} \quad \omega^2 = \frac{k}{m} \quad \omega = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

$T = 2\pi \sqrt{\frac{m}{k}}$ - період коливань пружинного маятника

б) період коливань математичного маятника:

$$T = \frac{2\pi}{\omega} \quad \omega^2 = \frac{g}{l} \quad \omega = \sqrt{\frac{g}{l}}$$

$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}}$ - період коливань математичного маятника

4. Фізичний маятник – це будь-яке тверде тіло, що може коливатися відносно горизонтальної осі, яка не проходить через його центр мас.

$T = 2\pi \sqrt{\frac{I}{mga}}$ - період коливань фізичного маятника

a - відстань від осі обертання до центра маятника

I - момент інерції тіла відносно осі обертання ($\text{кг} \cdot \text{м}^2$)

5. Кінетична енергія тіла – це енергія, яку мають рухомі тіла. Кінетична енергія визначається за формулою:

$$E_k = \frac{mv^2}{2} \quad m - \text{маса (кг)} \\ v - \text{швидкість (м/с)}$$

6. Потенціальна енергія тіла – це енергія, яку мають тіла, що взаємодіють між собою або здатні до взаємодій.

$E_n = mgh$ - потенціальна енергія тіла піднятого над Землею

m - маса (кг)

$g = 9,81 \frac{H}{кг}$ - прискорення вільного падіння, h - висота (м)

$E_n = \frac{kx^2}{2}$ - потенціальна енергія пружно деформованого тіла

k - жорсткість $\left(\frac{H}{м}\right)$ x - зміщення (м)

7. Перетворення енергії в коливальних рухах

В механічних коливаннях відбувається перетворення кінетичної енергії в потенціальну і навпаки.

Повна енергія коливальної системи в будь-яких положеннях тіла дорівнює сумі потенціальної і кінетичної енергій.

$$E = E_n + E_k = mgh + \frac{mv^2}{2} \quad (\text{для математичного маятника})$$

$$E = E_n + E_k = \frac{kx^2}{2} + \frac{mv^2}{2} \quad (\text{для пружинного маятника})$$

Повна енергія коливальної системи в положенні рівноваги тіла дорівнює кінетичній енергії, яка є максимальна.

$$E = E_n + E_k = 0 + E_{km} = \frac{mv_m^2}{2} \quad E = \frac{mv_m^2}{2} \quad - \text{ для положення рівноваги}$$

Повна енергія коливальної системи в крайніх положеннях тіла дорівнює потенціальній енергії, яка є максимальна.

$$E = E_n + E_k = E_n + 0 = mgh$$

$$E = mgh \quad - \text{ для крайніх положень (математичний маятник)}$$

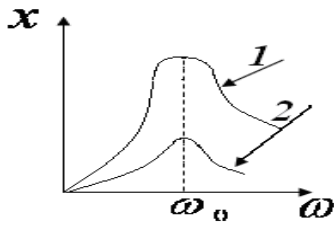
$$E = \frac{kx_m^2}{2} \quad - \text{ для крайніх положень (пружинний маятник)}$$

8. Затухаючі коливання - це вільні механічні коливання реальних коливальних систем внаслідок дії в них сил тертя (опору), коли амплітуда коливань з часом зменшується.

При затухаючих коливаннях механічна енергія (кінетична і потенціальна) перетворюється у внутрішню енергію.

9. Явище резонансу – це явище різкого зростання амплітуди вимушених коливань у випадку, коли частота дії зовнішньої сили наближається до частоти власних коливань системи.

Чим менше тертя у коливальній системі, тим більша амплітуда коливань при резонансі.

Залежність зміщення від частоти

1. тертя менше
2. тертя більше

ω_0 - частота власних коливань

Резонанс корисний:

- а) використовується в частотомірах;
- б) в радіотехніці (для настроювання на ту чи іншу частоту)

Резонанс шкідливий:

- а) приводить до руйнування різних конструкцій:
  - Токамський підвісний міст (США) зруйнувався під дією вітру;
  - 1831. Манчестер. 60 осіб зруйнували міст через річку Ірвель;
  - 1868. В Чатамі зруйнувався міст під час проходження загону британської піхоти;
  - 1850. Анжерський підвісний міст зруйнувався, коли на ньому крокував батальйон французької піхоти чисельністю 500 осіб. При цьому загинуло 26 людей;
  - 80% руйнувань і аварій у машинобудуванні є наслідком резонансу.

10. Автоколивання – це незатухаючі коливання, які відбуваються із власною частотою коливальної системи і підтримуються за рахунок джерела енергії, яке входить до складу коливальної системи.

До автоколивальної системи входять такі пристрої:

- а) коливальна система;
- б) джерело енергії;
- в) регулюючий пристрій;
- г) зворотний зв'язок.

Приклади механічних автоколивальних систем:

- а) механізм маятникового годинника;
- б) відбійний молоток;
- в) двигун внутрішнього згорання.

Механічні хвилі та їх властивості. Звук

1. Механічні хвилі – це процес поширення механічних коливань у пружному середовищі з часом.

Механічні хвилі переносять імпульс і енергію, але не переносять з собою речовини.

Характеристики механічних хвиль: період, частота, циклічна частота, амплітуда, фаза коливань.

$$T = \frac{1}{\nu} \quad \omega = \frac{2\pi}{T} \quad \omega = 2\pi\nu \quad \nu = \frac{1}{T}$$

Довжина хвилі (λ) – це відстань між найближчими точками, які коливаються в однакових фазах.

(це відстань між сусідніми гребенями хвиль).

(це відстань на яку поширюється хвиля за час, що дорівнює періоду).

Швидкість хвилі (v) – це швидкість, з якою поширюється гребінь хвилі.

$$v = \frac{\lambda}{T} \text{ - швидкість хвилі (через період)}$$

$$v = \lambda\nu \text{ - швидкість хвилі (через частоту)}$$

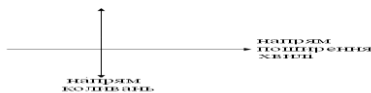
Хвильова поверхня – це поверхня, всі точки якої коливаються в однакових фазах.

Хвильовий фронт – це геометричне місце точок, до яких дійшла хвиля в даний момент часу.

Промінь хвилі – це напрям, перпендикулярний до хвильової поверхні, вздовж якого поширюється хвиля.

2. Види механічних хвиль:

а) поперечні хвилі – це хвилі, в яких коливання частинок відбуваються у напрямі, перпендикулярному до напрямку до напрямку поширення хвилі.

Поперечні хвилі можуть поширюватися у твердих тілах, на межі поділу двох рідин, рідини і газу (де є деформації зсуву).

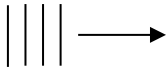
б) повздовжні хвилі – це хвилі, в яких коливання частинок відбуваються вздовж напрямку поширення хвилі.

Повздовжні хвилі можуть поширюватися в газах, рідинах, твердих тілах (де є деформації розтягу і стиску)

Види механічних хвиль в залежності від форми хвильової поверхні:

а) плоскі хвилі – це хвилі, для яких хвильові поверхні у формі паралельних площин.

б) сферичні хвилі – це хвилі, для яких хвильові поверхні у формі сферичних, концентричних поверхонь.

3. Інтерференція хвиль – це процес накладання двох і більше когерентних хвиль, при якому відбувається підсилення і послаблення коливань в різних точках простору.

Когерентні хвилі – це хвилі, в яких коливання мають однакову частоту, різницю фаз і коливання відбувається в одній площині.

Умови підсилення і послаблення коливань:

а) максимум інтерференції (підсилення коливань) спостерігається в тих точках простору, для яких різниця ходу двох хвиль дорівнює цілому числу довжин хвиль.

Δd - різниця ходу

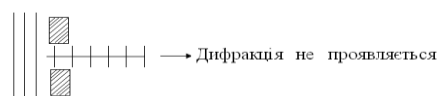
$\Delta d = k\lambda$ - умова max

$k = 0, 1, 2, \dots$

б) мінімум інтерференції (послаблення коливань) спостерігається в тих точках простору, для яких різниця ходу двох хвиль дорівнює непарному числу довжин хвиль.

$\Delta d = (2k + 1)\frac{\lambda}{2}$ - умова min

4. Дифракція хвиль – це явище огинання хвилями перешкод. Дифракція хвиль проявляється для перешкод, розміри яких такі самі або менші за довжину хвилі.

5. Звукові хвилі – це механічні хвилі, що поширюються в пружному середовищі, окремі з яких може сприймати людина за допомогою органів слуху.

Види звукових хвиль: акустичні, інфразвукові, ультразвукові.

Акустичні коливання – це звукові хвилі з частотою коливань 16-20000Гц. **Акустика** – це наука про звук.

Інфразвук – це звукові хвилі з частотою коливань менше 16 Гц.

Приклади: землетруси, удари грому виверження вулканів, вібрації масивних верстатів, іншого обладнання, биття серця, коливання кишечника, легенів.

Ультразвук – це звукові хвилі з частотою коливань більше 20 000 Гц.

Приклади і застосування:

- а) ультразвук відчувають собаки, кажани, дельфіни;
- б) в медицині (для різання і з'єднання кісток);
- в) ехолот (визначення глибини);
- г) оброблення твердих матеріалів, дефектоскопія, виготовлення емульсій;
- д) пральна машина «Ретона».

6. Поширення звукових хвиль в різних середовищах.

Звук поширюється в газах, рідинах і твердих тілах.

Звукові хвилі є повздовжніми. У твердих тілах можуть виникати і поперечні.

Швидкість звуку в різних середовищах різна:

У повітрі – 330 м/с; (0°C) 343м/с - (20°C)

У воді – 1400 м/с;

В сталі – 5400 м/с (повздовжні); – 3220м/с (поперечні).

В міді – 4560 м/с (повздовжні); – 2250м/с (поперечні).

В алюмінію – 6320м/с (повздовжні) -3100м/с (поперечні).

Швидкість можна визначити за формулою:

$$v = \frac{l}{t}, \quad l - \text{довжина (м)}, \quad t - \text{час (с)}$$

Луна – це явище відбивання звуку від перешкод.

7. Характеристики звукових коливань.

Музикальний тон – це звук, який створюється тілом, що гармонічно коливається.

Шум – це сукупність звуків, що займають суцільний спектр певного інтервалу частот.

Висота звуку визначається його частотою (чим більша частота коливань, тим вищий звук).

Гучність звуку визначається амплітудою коливань (чим більша амплітуда коливань, тим гучніший звук).

Тембр звуку – це своєрідне забарвлення складного музикального звуку, що залежить від кількості і висоти обертонів та їх відносних амплітуд.

У складному музикальному звуку, крім основного тону, є звуки вищих тонів – обертонів.

Акустичний резонанс – це різке зростання амплітуди вимушених коливань тіла у випадку, коли частота власних коливань збігається з частотою звукової хвилі.

8. Ефект Доплера – це явище зміни частоти коливань при русі джерела звуку і спостерігача.

При віддаленні джерела звуку від спостерігача з швидкістю v частота коливань зменшується.

$$v' = \frac{v}{1 + \frac{v}{U}}$$

v - частота коливань для нерухомого джерела звуку і спостерігача

U - швидкість звуку

v - швидкість джерела звуку

При наближенні джерела звуку до спостерігача з швидкістю v частота коливань збільшується.

$$v' = \frac{v}{1 - \frac{v}{U}}$$

Якщо спостерігач наближається до джерела звуку, то частота коливань збільшується.

$$v' = v \left(1 + \frac{v}{U} \right)$$

v - швидкість спостерігача

Якщо спостерігач віддаляється від джерела звуку, то частота коливань зменшується.

$$v' = v \left(1 - \frac{v}{U} \right)$$